

українського діалекту. Церковнослов'янсько-український словник П. Беринди відображає південноукраїнське лексичне багатство. Крім того, "Лексикон" І. Максимовича розкриває процес дифузії трьох різнорідних елементів: літературної церковнослов'янської, української канцелярської XVII—XVIII ст., а також російської норм. Цей процес, на переконання О. Горбача, полягав в усуненні на користь церковнослов'янської лексики польського й українського лексичного матеріалу, який особливо виділявся, а також в інтенсивному введенні російських розмовних елементів, що у XVIII ст. охопило Лівобережжю та Слобідську Україну і до кінця згаданого століття призвело до тотальної русифікації писемної мови цих українських регіонів.

Таким висновком закінчується передмова О. Горбача до публікованого словника І. Максимовича.

Я люблю такі словники. Проте вони навіюють смуток. Не тому, що доводять русифікацію Батурина і Глухова, і не тому, що опатні публікації, які прекрасно вписуються у розміри стелажа й тішать око академічним естетизмом оформлення, здійснюються у міфічних закутках планети славними філологами з ленінградських сховищ і, на відміну від наших, українських, їх навіть можна читати, хоч і друквані вони фототипічним способом з мікрофільмів рукописного словника XVIII ст. Може, той смуток від того, що міркування І. Максимовича про стан і рівень освіти у столітті XVIII дуже співзвучні розмислам мого покоління? Від того, що й нині ми вивчаємо латину за найдосконалішим словником Дворецького, єдиною і зрештою, цілком дрібничковою вадою котрого є його латино-"російськість"? А книги, друквані у Малій Русі, й нині рясніють виразами за богзна-чим зразком утвореними...

І все ж я люблю такі словники. Береш у руки книжку, читаєш передмову Івана Максимовича, читаєш передмову Олексі Горбача, і три століття втілюються у два покоління українських філологів. І зроджується переконання, що досить ступити крок... Але то вже публіцистика.

Мирослав ТРОФИМУК

Світи Тараса Шевченка: Збірник статей до 175-річчя з дня народження поета /Редактори Лариса М. Л. Залеська-Онишкевич, Леонід Рудницький, Богдан Певний, Тарас Гунчак//Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Т. 214. Філологічна секція; Бібліотека Прологу і Сучасності. Ч. 191. 4.— Нью-Йорк; Париж; Сидней; Тонто; Львів, 1991.— 488 с.

Привертає увагу назва збірника статей — "Світи Тараса Шевченка". Не світ, а світи — їх багато. Бо Шевченко — це духовний макросвіт, безмірний, незглибимий... І щоб звідати Шевченкові духовні світи, об'єдналися шевченкознавці кількох континентів — Європи, Америки, Австралії та Азії. Відрадне і приємне явище в історії шевченкознавства. У наукових шевченкознавчих конференціях у Нью-Йорку, організаторами яких є Наукове товариство ім. Шевченка в Аме-

риці, Українська Вільна Академія наук та Український науковий інститут Гарвардського університету, з 1989 р. беруть участь також учені з України. Плоди такої співпраці очевидні. Перед нами книга обсягом 488 сторінок — науковий збірник, який представлений 29-ма авторами і включає 31 статтю.

Рецензований збірник, як і кожен збірник, тематично різнобічний, багатопроблемний. Він охоплює різні грані Шевченкових художніх світів. А все ж таки ми назвали б його книгою про Шевченка в тому розумінні, що цей збірник-книга має чітко окреслену продуману структурую внутрішню цілісність. У книзі є те, що називаємо вступом, є Addendum, що завершує книгу, як своєрідний композиційний ключ, її “замикає”, є основна частина, у якій Шевченкові художні світи представлені в різних площинах, вимірах, параметрах. Це видно з рубрикації: 1. Тарас Шевченко і духовність. 2. Тарас Шевченко і література. 3. Тарас Шевченко й інші постаті. 4. Тарас Шевченко і культура. 5. Тарас Шевченко і суспільство. 6. Шевченкознавство і Шевченкіяна.

Збірник відкривається студією Юрія Шевельова “Критика поетичним словом”. Вона винесена поза рубрики змісту, отже, виконує функцію вступної статті. Юрієві Шевельову, патріархові української філологічної науки, личить починати книгу про Т. Шевченка. Його розвідка-передмова має підзаголовок “Молодий Шевченко визнає своє місце в історії літератури та дещо про “білі плями”. Отже, цій статті і за змістом пасує бути передмовою, своєрідним вшестям у Шевченкові світи.

У центрі уваги дослідника лише три художні документи молодого Шевченка: вступний розділ до “Гайдамаків” (і то лише вибірково) і дві ранні поезії — “На вічну пам’ять Котляревському” і “До Основ’яненка”.

Вчений типологічно зіставляє вступний розділ до “Гайдамаків” (точніше кажучи, його ідею творити літературу рідною, материнською мовою) із кінцевою прозовою “Передмовою” до поеми і бачить у ній “продовження, а де в чому й перевтілення” цієї ідеї, яка в “Гайдамаках” стає композиційним обрамленням, що “виконує функцію ідеологічного “вірую” поетового” (с. 2).

Такої дотичності вступного розділу до поеми “Гайдамаки” з передмовою-післямовою до неї ніхто з дослідників ще не помітив. А це дуже важливий штрих, що документує творче кредо молодого поета, визначає його програму, мовний статус у літературі, а отже, і місце в ній.

Ю. Шевельов віднайшов влучну формулу — “ідеологічне “вірую” Шевченка”, маючи на увазі тогочасну складну ідейно-політичну боротьбу навколо української мови. Поему “Гайдамаки” він справедливо вважає Шевченковим “дійовим ствердженням української літератури українською мовою” (с. 2).

Т. Шевченко повинен був народитися із заперечення своїх попередників — І. Котляревського і Г. Квітки-Основ’яненка, бо без цього заперечення він не став би Шевченком. Ю. Шевельов глибоко розуміє складність динаміки літературного процесу як заперечення заперечень, як боротьби протилежностей, літературних манер, стилів, напрямів, світобачень, літературних шкіл тощо. Під кутом критики поетичним словом учений розглядає ранні поезії Т. Шевченка “На вічну пам’ять Котляревському” і “До Основ’яненка”. У науковий ужиток запроваджено нові терміни-поняття — “критика інакшістю”, “критика через інакшість”, за принципом контрасту, критика віршем, “синхронна критика” (бо ще не відокремилася в окремі літературний рід).

Схематично хід думок Ю. Шевельова можна подати так: художній світ поезії Т. Шевченка “На вічну пам’ять Котляревському” — пейзажно-ліричний, народно-пісенний — як заперечення суржикового, гумористичного стилю “Енеїди”, яку

згодом Шевченко назвав "сміховиною на московський шталт". Національно-козацька романтична героїка, романтичний історизм ліричного послання Т. Шевченка "До Основ'яненка" як протиставлення сентиментально-зворушливій і гумористичній манері автора "Марусі" і "Конотопської відьми".

Творча позиція Т. Шевченка трактується крізь призму надчасової, вічної теми батьків і дітей. Позиція дітей (Шевченка) щодо батьків (Котляревського і Квітки-Основ'яненка) — пошанівок і заперечення. Усю складність діахронних зв'язків Котляревський, Квітка-Основ'яненко — Шевченко і його становлення Ю. Шевельов виразив у формулі: "Визнання і виклик, визнання і відкинення. Роздоріжжя і впевнений вибір нового шляху, яким ще не ходжено" (с. 10).

Новий погляд, нове розуміння поезій Т. Шевченка "На вічну пам'ять Котляревському" (1838) і "До Основ'яненка" (1839). Півтора століття минуло, як вони вперше були надруковані. Ю. Шевельов побачив у них те, чого не побачили інші дослідники за цей тривалий час. Справді, художній твір завжди відкритий для дослідника, і кожен може його прочитати по-своєму.

У даному разі Ю. Шевельов відкрив незримі субстанції художності, точніше художньої дієвості, функціональності Шевченкових віршів "На вічну пам'ять Котляревському" і "До Основ'яненка", яка глибоко захована в їх підтексті. Розширено силове поле цих творів, значно збільшено параметри художньої дії в ретроспективному вияві та в проекції на майбутнє як програмних художніх документів для Т. Шевченка і для майбутньої української літератури.

І. Франко назвав ранній період творчості Т. Шевченка "добою романтичного націоналізму". Ю. Шевельов уважає вірш "До Основ'яненка" немовби вступом до таких героїко-національно-романтичних поем, як "Іван Підкова", "Тарасова ніч", звідки відкривався шлях уже й до "Гайдамаків" (с. 7).

Свою студію Ю. Шевельов поділив на три невеликі частини. У другому розділі він немовби відхиляється від теми наукової розмови і говорить про три концепції літературного процесу — мональну, дуальну і плюральну, вважаючи останню основою літературного процесу, а отже, єдино придатною і потрібною методологією його вивчення.

У цій тематичній площині дається, на наш погляд, об'єктивна і справедлива оцінка методологічних принципів С. Єфремова, якого автор називає "шляхетним лібералом". Натрапимо тут на гострі, дуже гострі, навіть публіцистично "приперчені" оцінки так званих марксистських учених типу Шаблювського, Шамоти, Білодіда. Можливо, такі оцінки, як: "низьколюб і безчесні командири в науці, "тупі в наукових справах", "найзапекліші і найпримітивніші брежневисти в київській Академії Наук", випадають із загального поважного тону, наукового стилю. Але сприймаємо їх як належне. Принаймні вони не різьять наше вухо. Це крик болю чесного вченого за долю української філологічної науки. Ще донедавна афішоване на всі лади марксистське літературознавство Ю. Шевельов іронічно називає "літературознавчим марксизмом". Влучно і дотепно перефразовано...

Оцей нібито відступ у другому розділі потрібен був дослідникові для того, щоб повернутися до Шевченка і заговорити про так звані "білі плями" в науці, зокрема в шевченкознавстві (третій розділ). Термін білоти автор називає камуфляжним. "[...] Слушніше говорити про чорні плями, заборонені зони" (с. 15), тобто замовчувані, перекручені, сфальсифіковані факти. А перекручень у радянському шевченкознавстві безліч. Допускали їх (правда, в меншій мірі та з інших ідейних засад) і деякі вчені української діаспори. "Білі плями" — це те, чого ми не знаємо, "справді чесно не знаємо" (с. 18). Звідси порада автора: чорні плями треба усунути ("відчистити"), а білі, по можливості, досліджувати. Отже,

лаконічно, але виразно накреслена програма дій, перспектива дальшого розвитку шевченкознавства. І цим, тематичним, аспектом розвідка Ю. Шевельова також правомочна відкривати збірник.

У першому розділі — “Тарас Шевченко і духовність” уміщено чотири статті, з яких дві тематично зближені: “Шевченко і Біблія” Ярослава Грицков’яна і “А до того — я не знав Бога” Леоніда Рудницького.

Перша з них — це вибіркового бібліографічний огляд праць, присвячених темі “Шевченко і Біблія”. Ведеться тут також розмова про творче зацікавлення Шевченка-поета і художника Святим письмом. Статті, радше повідомленню, Я. Грицков’яна бракує аналітичності. Проблема складна, і на невеликій площі своєї студії (п’ять сторінок друкованого тексту) автор, певна річ, не міг її повністю охопити. Вийшов екскіз, етюд до великої теми “Шевченко і Біблія”.

Аналітичним за характером виконання фрагментом до цієї теми є стаття Л. Рудницького “А до того — я не знаю Бога” з підзаголовком “Ключ до духовного світу поета”. Винесений у заголовок мовний пасаж із Шевченкового “Заповіту” — об’єкт наукового дослідження. Л. Рудницький пропонує своє прочитання цих слів у змістовому контексті всього “Заповіту” і подібних мотивів в інших творах поета. Резюмуючи своє дослідження, автор твердить: “З контексту цих рядків ясно, що начебто контрверсійні богохульні слова Шевченка не є виявом ні його “воюючого атеїзму”, ані навіть його “прометеїзму”. Вони говорять тільки про стан тимчасового, завішеного в часі, недопущення поетової душі до Бога і тим самим є виявом глибокої релігійності автора. На підставі поданої інтерпретації цих слів можна сміло говорити про Шевченка як про християнського поета-містика у найкращому традиційному значенні цього слова” (с. 37).

Взагалі, повторюємо, Шевченко і Біблія — проблема складна. Вона стосується світоглядних позицій Т. Шевченка, його філософського світобачення. Шевченкове поетичне сприйняття Бога не було однозначним, часто суперечливим, викликанним, як казав Гавриїл Костельник, унікальним “роздвоєнням” серця і розуму. Мають рацію ті дослідники, які твердять, що у Шевченка була своя велика християнська віра, яка народилася під впливом Біблії. А оті суперечливі почуття — хвилеві, тимчасові.

Заглибленим поглядом у духовно-філософський світ Т. Шевченка є стаття Івана Фізера “Філософія чи філо-софія Тараса Шевченка?” Автор говорить про високий інтелектуальний потенціал Т. Шевченка, його академічну культуру, велику ерудицію, глибоке знання історії філософії, естетики, теорії мистецтва. Проблему взаємовідношення філософії і літератури у Т. Шевченка І. Фізер розглядає у плані тематичної трієстості: філософія Шевченка, філософія творчості Шевченка і філософія у творчості Шевченка. Був Шевченко матеріалістом чи ідеалістом? Конкретної відповіді автор статті не дає, кажучи, що “проблемою онтогенези всього буття Шевченко не займався і тому виводити його матеріалізм чи ідеалізм із принагідних висловлювань чи із контексту його поетичної творчості недоречно” (с. 44). Дмитро Чижевський домінантою Шевченкового світогляду вважає антропоцентризм. Орієнтуючись на цю тезу, І. Фізер називає Т. Шевченка “гуманістом у ренесансовому розумінні”.

Під кутом зору етичних проблем кривди, помсти і каяття аналізує Шевченкові поеми “Варнак” і “Москалева криниця” Наталя Іцук-Пазуняк. Ці твори тематично споріднені, їх об’єднує й образ варнака, який є центральною постаттю в однойменній поемі та повісті й епізодично присутній у “Москалевій криниці” (друга редакція). Автор досліджує генезу поеми “Варнак”, її дві версії (1848 і 1858 рр.), проводить порівняльний аналіз однойменної поеми і повісті.

Поєми "Варнак" і "Москалева криниця" — твори складні, по-різному інтерпретовано у шевченкознавстві, зокрема, мотив варнакового каяття. Для більшості радянських учених (наприклад, для Л. Кодацької) каяття варнака — ознака суперечливості світогляду Т. Шевченка, його непослідовності, відходу від класових позицій. Н. Іщук-Пазуняк каяття варнака трактує як вияв його духовного прозріння, морального відродження. Варта уваги теза дослідниці про те, що жакіття варнакової помсти — жорстока розправа з немовлятами і молодими жінками — це гіперболізація як стилістичний засіб. Отже, криваву варнакову розправу з невинними не треба розуміти буквально, це радше розгорнутий троп, художнє вираження у найвищому ступені ненависти народного месника, його "кара-мста" за народні кривди. Поетика романтичної поеми дозволяла стирати грані реального і подій, ситуаціям надавати умовних обрисів.

Н. Іщук-Пазуняк пропонує свою інтерпретацію образу "москаля" Максима з "Москалевої криниці". Змальований у гротескно-іронічному ключі, він для Т. Шевченка, на думку дослідниці, не міг бути позитивним героєм. Це духовний покруч, манкурт, перевертень. Добро, зроблене інвалідом москалем—"пікінером" — вико-пав криницю для людей, — не покрие його зла. — національної зради. Орієнту-ючись на ідейну концепцію образу Максима, запропоновану Н. Іщук-Пазуняк, можна вважати, що образ москалевої криниці у поемі Т. Шевченка виростає в образ-символ негативного, антимосковського змісту. Ця криниця "є вже, — як каже дослідниця, — наче отруйним джерелом, з якого люди черпають чужі ім духовні вартості" (с. 61).

"Чи вичерпано "Москалеву криницю"?" — такий багатозначний метафорич-ний заголовок статті Ярослава Розумного (розділ "Тарас Шевченко і література"). Ні, "Москалева криниця" Шевченка ще не вичерпана (Знову приклад невичерп-ности аналізу художнього твору). Поряд з розвідкою Н. Іщук-Пазуняк стаття Я. Розумного — це і науковий перегук, і своєрідний діалог, і продовження та доповнення наукової розмови про Шевченкову поему.

Я. Розумний в окремих положеннях суголосний з Н. Іщук-Пазуняк. Напри-клад, він пише: "[...] Варнакова помста над панськими дітьми — це не акт "стихії", але та найвища поетична форма ненависти до тих, хто забрав варнакові право бути законним батьком. Це, взагалі, метафоричний бунт проти байстрокуів свого народу й усякого насилля пануючого над підневільним" (с. 97). Автор пропонує у Шевченкових романтичних образах читати не поетову букву, а те, що в ній записане. Образ "москалевої криниці" він вважає символом чужих вартостей.

Оригінальні за змістом думки Я. Розумного про "релігійність" Шевченка: "Шевченкова [...] "релігійність" і розуміння християнізму не мають ані культового, ані догматичного підтексту, а є поетовим концепційним і стилістичним засобом-тропом" (с. 96). В іншому місці читаємо: "[...] Шевченко не вкладається в рамки будь-якого інституційно-релігійного вчення або ортодоксальної системи. Він, як реформатор, був надто свідомий своєї широкої суспільної ролі, своєї романтичної "обраности" й ваги свого слова" (с. 97).

У дослідженні Я. Розумного знайдемо розумний, фаховий стилістичний аналіз поеми "Москалева криниця". Не можемо собі відмовити в приємності зачитувати ще одне місце з його статті (просимо вибачити за довгу цитату, але вона, як нам здається, є квінтесенцією, змістовим центром студії Ярослава Розумного про поему Т. Шевченка "Москалева криниця", бо розкриває її символічну зашифро-ваність, і є, так вважаємо, творчою знахідкою дослідника): "В ключі іронічних двозначностей потрактована в поемі символіка, яка "логічно" функціонує у двох площинах — побутово-реалістичній та історично-узагальненій. У першій площині

“москаль” має значення солдата російської армії; “варнак” — каторжника; “Максим” — сироти-наймита; “Катерина” — сироти-дівчини; “Божий храм” — місця християнського культу; а в площині узагальнень — “москаль” означає росіянина-чужинця; “варнак” — примирену і розкаяну націю; “Максим” — пороки підкореного народу; “Катерина” — підвладну Україну; “Божий храм” — Російську імперію (або Україну, як варіант імперії) (с. 106).

У статті Я. Розумного багато гарних місць, які хочеться цитувати. Його студія — зразок “густого” наукового письма. Оригінальна, новаторська, змістовно глибока, вона припала мені до вподоби. Признаюся: читали і перечитували її з великим задоволенням, бо багато наукових правд вичерпав з уже багато раз черпаної “Москалевої криниці” Шевченка Я. Розумний. Його літературно-критичну студію вважаємо однією з найкращих у збірнику “Світи Тараса Шевченка”.

Такої оцінки заслуговує і стаття Богдана Рубчака “Живописаний Шевченко”, присвячена текстологічному аналізу його “Журналу”. Вона відкриває розділ “Тарас Шевченко і література”.

Свій “Журнал” Т. Шевченко назвав “строкатою книгою”, текст його дуже складний. Розібратися у цій “строкатості” — завдання не легке, але Б. Рубчак його успішно виконав. Стаття має підзаголовок “Журнал” як текст”. Отже, текст і тільки текст. Автор немовби “вгризається” у текст, розглядає неначе під мікроскопом. Він не тільки бачить текст, але й “чує”, відчуває його мовну енергію, експресію, дихання, пульсацію, його звуки, ритм, такт, рух, динаміку.

Заглиблюючись у текст Шевченкового щоденника, Б. Рубчак побачив калейдоскоп стилів, почув їх багатоголосся: лірику та іронію, високу риторичку і солдатську лайку, витончену елегантність і грубий сарказм, лагідно-розповідний, злегка іронічний тон і блискавично громовий гнів (с. 72), інкєтиви, музичний ритм, риторико-комічні пасажі, витончені каламбури, риторичні звертання-апострофи, ідіоматичні звороти, російські та українські приповідки, текстові обрамлення.

Заглиблюючись у текст, Б. Рубчак побачив різноцвіття жанрів: ліричну поезію в прозі, спогад, анекдот, “фейлетон”, подорожній нарис, літературний портрет, оповідання, ескіз повісти, політичний трактат, рецензію, есе.

Заглиблюючись у текст, дослідник по-новому побачив центральну постать “Журналу” — живописаного Шевченка, його авторське “я”, представлене в різних іпостасях, перевтілене, показане в різних “масках”, “персонах”, “ролях” — у масках “доброго солдата Швейка”, мужнього Робінзона Крузо, “невдалого коханця і жениха” П’єро та інших.

Заглиблюючись у текст, Б. Рубчак, як тонкий аналітик, вловив незримі духовні субстанції, що з’єднують Шевченків “Журнал” з його “Кобзарем”.

Щодо мови Шевченкового щоденника — питання складне, дискусійне, навіть якоюсь мірою таємниче. Т. Шевченко, який ще в молодому віці однозначно і чітко заявив у поетичному вступі до “Тайдамаків” “Буде з мене, поки живу, /І мертвого слова” (тобто українського; мертвою українську мову називали русифікатори-шовіністи), ніде не сказав нам, чому у своїй практиці він звертався до російської мови. “Приспосовування”, — кажуть одні. Інші говорять про потребу Шевченка наблизитись до “чужого середовища”. Б. Рубчак висловлює таке припущення: “[...] Можливо, що найголовніша з причин переходу на російську мову в “Журнали” — це не тільки наблизитись, але, найголовніше, *віддалити* свої “пітерські”, “імперські” переживання, разом із переживаннями в Новопетровській кріпості (які, дарма що начебто такі відмінні, мають той самий корінь), закодовуючи їх в іншість чужої мови, а також віддалити своє найближче оточення в іншість

мови цього оточення. Із спокую, яка остаточно зламала б його, слід боротися всіма засобами, так як слід боротися з Новопетровським хамством" (с. 85—86).

Припущення є припущення. Але, правду кажучи, воно мало переконує. На оте "Чому Шевченко писав по-російськи?" — точною відповіді, мабуть, не дамо. Це залишається Шевченковою тайною, а в науці про нього — "білою плямою".

Звукосимволізм в поезії Т. Шевченка досліджує Ася Гумецька. На конкретних прикладах вона показує, як звук (найменша мовна одиниця) у поетичних творах Т. Шевченка виростає у символ, стає символічним вираженням художнього образу-поняття. У цьому дослідниця бачить не випадковість, спорадичність, а закономірність секретів поетичної творчості Т. Шевченка: "Отже, звуки органічно пов'язувалися з образами, народжувалися як єдине ціле і не "іноді", як припускав Чижевський, а завжди "музичність мови" керувала "вибором слів" у Шевченка, тобто йшла в парі з ним, як невід'ємна частина стихійного творчого процесу" (с. 113).

У третьому розділі збірника Т. Шевченко представлений у зіставленні з іншими посталями: "Повертаючись до теми "Шевченко і Куліш" (Юрій Луцький), "Шевченко і Драгоманов" (Раїса Іванченко), "Шевченко і футуристи" (Олег Ільницький), "Тарас Шевченко і його доба у творчості Валерія Шевчука" (Марко Павлишин).

Основні положення статті Ю. Луцького такі:

1. Тема "Шевченко і Куліш" ще не вичерпана.
2. Два антиподи, два різні характери і дві великі постаті в українській духовній культурі.
3. Куліш ніколи не був ворогом Шевченка, як його намагались представити радянське літературознавство, виходячи з марксистських принципів боротьби двох напрямів в українській літературі.
4. У їхніх стосунках була дружба і суперечки. З боку Куліша — визнання таланту Шевченка і висока його оцінка як генія, особисті амбіції, осудження і гостра критика. З боку Шевченка — толерантне ставлення і повага до свого побратима.
5. Їх суперництво — не ворожнеча, а закономірний процес (без негативів) в історії української літератури.
6. "В антитезі Шевченко — Куліш треба шукати того плідотворного контрасту в нашому культурному розвитку, без якого сучасна плюралістична нація не може довго існувати" (с. 137).

Тема "Шевченко і Куліш" чекає великого монографічного дослідження, якого нам бракує. Стаття Ю. Луцького — лише його вдалий проспект. Праці Михайла Могилянского і Віктора Петрова на подібну тему (1920-ті рр.) — бібліографічна рідкість і не відомі масовому читачеві.

Серед багатьох шевченкованих писань Михайла Драгоманова Раїса Іванченко аналізує його велику розвідку "Шевченко, українофіли і соціалізм". У ній М. Драгоманов подає свій політичний портрет Т. Шевченка. Великий Європеець міряє великого Українця міркою європейської вимогливості (з орієнтацією на Європу). У його праці є визнання таланту Т. Шевченка, його геніальності, є критичні судження, є слухні думки і такі, що вимагають уточнення, є положення дискусійні й такі, з якими важко погодитися. І це закономірно.

Р. Іванченко загалом правильно інтерпретує студію М. Драгоманова. Але деякі її положення треба підправити, доповнити. Дослідниця лише констатує, що Драгоманов-атеїст бачив в особі Т. Шевченка "православного бібліяця" і докоряв йому, що він "не міг викинути з своєї думки Божу Матір...". Ми додали б — і

добре зробив, що не викинув: маємо геніальну Шевченкову “Марію”, яку І. Франко назвав його вершинним твором на “материнську” тему.

Драгоманов-“європеець” говорить про обмеженість суспільно-політичних поглядів Шевченка і причину цього бачить у тому, що йому нібито не вистарчало європейської освіченості, обізнаності з новітніми суспільними теоріями, бракувало “систематичного раціоналізму”, без якого “нема й систематичного вільнодумства в сім’ї, громаді, державі”. “На підтвердження цієї думки,— коментує Драгоманов Р. Іванченко і у свій коментар вплітає його висловлювання,— він наводить приклади з творів Шевченка, в яких поет “без усякого протесту” показує “неволю дітей” у сім’ї, вигнання батьками дочки з дому, як поет “трохи не возвеличив те, як батько по своїй волі вбиває малих дітей”. І робить висновок, що родинне самодурство не стало предметом протесту у Шевченка [...]” (с. 143—144). “Не можна відмовити Драгоманову в слушності таких тверджень”,— категорично заявляє Р. Іванченко. Але протести проти “родинного самодурства” у Шевченка є. У поемі “Княжна” князь-вельможа, “ліберальствующий” поміщик, після п’яної оргії “іде в покої”, щоб згвалтувати рідну дочку-сироту, матір якої, свою дружину, вже доконав — звів у могилу.

*Скверний гаде!
Куди ти лізеш? Схаменись! —*

застерегає, зупиняє Шевченко.

*Не схаменувся, ключ виймає,
Прийшов, і двері одмикає,
І лізе до дочки. Прокиньсь!
Прокинься, чистая! Схопись,
Убий гадюку, покусає!
Убий, і Бог не покарає! —*

благально просить, рятує, вимагає Шевченко.

*Ні, не прокинулася, спить,
А Бог хоч бачить, та мовчить,
Гріхам великим потурає.*

Невже ж це не протест проти “родинного самодурства”?

Вбивство своїх дітей-католиків — це не “родинне самодурство” Гонти і не возвеличення, як уважає М. Драгоманов, батьківського дітовбивства. Вбиває не батько, а гайдамацька присяга на ножах — “брав свячений різать католика”. Хоронить своїх дітей і просить прощення у мертвих Гонта — душевно зраний, люблячий батько. Метафоричний образ-картина — художнє вираження не стільки батькового дітовбивства, скільки вірності гайдамацького ватажка повстанській присязі, Вірності безмежної, яка не зупиняється ні перед чим, вірності, доказаної, скропленої кров’ю рідних синів. Образ страшний, трагічний. Деякі критики його навіть жахались. А проте перекладати романтичний образ-картину на мову життєвих реалій, шукати і знаходити співмірності з ними, тлумачити однозначно не слід. Буквально його розуміння заведе на манівці. Так і було з М. Драгомановим. При всій повазі до нього, тонкого аналітика, це треба було сказати.

Шевченкова Катерина також не є жертвою “родинного самодурства”. Виганяють її, покритку, з дому не батьки, а освячені віками закони християнської

моралі. І протестувати проти цього Т. Шевченко не міг. Навпаки, він ці закони утверджує. Тут М. Драгоманов також не мав рації.

Олег Ільницький Шевченкові художні світи поширює на футуристів. Тема складна і дразлива. Футуризм як літературне явище свого часу "об'явили" страшним, а щодо Шевченка навіть блюзнірським. Адже лідер та ідеолог футуризму Михайль Семенко велів нищити Шевченка — кидати його під ноги, палити "Кобзар". О. Ільницький пропонує поставити, як він каже, "перед судом науки" не футуристів, а критиків та істориків літератури, які футуристське розуміння Т. Шевченка показували у викривленому дзеркалі. СENS його статті — футуристи виступали не проти Шеченка-предтечі, титана, а проти примітивного, спрощеного його тлумачення, проти деформованого, спотвореного, іконописного, канонічного, міфічного Псевдо(анти)шевченка. Отже, йдеться про реабілітацію футуристської шевченкіани. І цій реабілітації маємо підставу вірити, бо вона виражає наукову правду.

Тему "Тарас Шевченко і його доба у творчості Валерія Шевчука" Марко Павлишин досліджує на матеріалі роману "Три листки за вікном", зокрема його третьої частини, і загально характеризує дотичне до цієї теми оповідання "Чарівник". Нарратором у прикінцевій частині романічного триптиху виступає Сатановський — породження царської імперії. Особа Шевченка, як вважає М. Павлишин, існує лише на периферії світу Сатановського, якого він трактує як Антишевченка. Зате в романі В. Шевчука широкомасштабно ("романічно") показана доба Т. Шевченка — царська держава часів Миколи I у всіх своїх імперських виявах. М. Павлишин називає її антисвітом, у якому пристосованим громадянином є Антишевченко — Сатановський (с. 165).

Про роман В. Шевчука "Три листки за вікном" М. Павлишин сказав те, чого не могли сказати критики в Україні. Сказав одверто про алегоричну двозначність роману: Російська імперія часів Шевченка — алегорія бюрократично-автократичної системи Радянського Союзу. Але і таке прочитання Шевченкової доби в романі він вважає неповним і зауважує: "Тіше того, воно було б можливим тільки тоді, коли б ігнорувати аргумент, закладений у тричастинну структуру твору. Бож у кожній його частині духовні прагнення центрального персонажа нижчі, ніж у попередній, а рівень включеності в мережу державного контролю — вищий. І неможливо не відчитати тут історіософської тези [...]: чим повніше включення людини в раціональність, що її визначає держава, тим більш обмежені її можливості розвивати автономне життя духу" (с. 167).

Іншими словами, державно-імперська російсько-царська (розуміймо також радянська) система руйнує духовність людини, доводить її до деградації, це імперія зла. Вона — пекло, в якому живе і діє сатана — Сатановський. Таке прочитання роману В. Шевчука "Три листки за вікном" — під кутом зору бачення у ньому Шевченкової доби — є новим, глибоким і правдивим.

У четвертому розділі збірника вміщено статті на тему "Тарас Шевченко і культура". Дарія Даревич аналізує шість графічних робіт Т. Шевченка про суспільний устрій і вказує на спільність творчих задумів Шевченка-художника і поета. Василь Барладяну знайомить нас з художником Амвросієм Ждахою — ілюстратором "Кобзаря". Варто було б хоч кілька фотокопій його малюнків умістити в збірнику, тим більше, що мистецька спадщина талановитого художника нам не відома. Валерій Ревуцький досліджує тему "Шевченко — театральний критик".

У цьому розділі хочеться виділити своєрідний диптих Ю. Шевельова — "Микола Ге і Тарас Шевченко: митець у відмінному контексті" і "Слідами Миколи

Ге: Париж і Київ". Статті написані з властивою Ю. Шевельову науковою сумлінністю, глибокою і скрупульозною аналітичністю. Він докладно простежує родовід Миколи Ге, шукає і знаходить українські корені, український контекст життя і діяльності іменованого в Українській радянській енциклопедії "російського живописця".

Два світи — художній Миколи Ге з його вершинною темою "Розп'яття" і поетичний Тараса Шевченка з його образом "розп'ятого за нас Сина Божого на хресті". Чи схожі вони у своєму відмінному контексті? Ю. Шевельов шукає і знаходить спільність не тільки тематичну, а й світоглядну, навіть спільність творчих манер великого маляра і великого поета.

"Чим пояснити таку однаковість?" — запитує дослідник. Конкретної відповіді він дати не може: не вистачає фактичного матеріалу. Але все-таки збирає, як заявляє, "докупи крихти відомого".

Розвідки Ю. Шевельова нас приваблюють ще й викладовою формою: він дає можливість "побачити", що так скажемо, "механіку" свого дослідження, відчуття, як твориться думка, аргументація, судження, припущення, як народжуються висновки. Таким чином скорочується відстань між читачем і автором. Читач стає свідком творчого процесу.

"Релігійні полотна Ге,— підсумовує Ю. Шевельов,— явище безпрецедентне в російському мистецтві. Їхні витоки слід шукати поза російським образотворчим мистецтвом тих років, а, можливо, й поза східно-європейським малярством взагалі. Але треба звернутися до поезії його рідного краю. Типологічна подібність підходу до теми й стилю її подачі в релігійних картинах пізнього Ге і в Шевченковій поезії пізніх років не влягає жадному сумніву. Здається дуже ймовірним, що Ге знав есхатологічного Шевченка. Але щоб ствердити це незаперечно, треба мати в своєму розпорядженні значно більше фактичних даних" (с. 220).

Отже, у Шевченкове духовно притягальне поле Ю. Шевельов уводить нову постать. Подібне зробив і Сергій Вілокін, дослідивши духовну спорідненість художника Георгія Нарбута з Шевченком.

Михайла Брайчевського цікавить історико-культурна спадщина українського народу "в системі поглядів поета, в конструюванні його ідеологічної концепції" (с. 240). Під тим кутом зору він аналізує Шевченків поетичний образ могили як символ героїчного минулого України. Чи тільки минулого?.. Є ще інший ідейний аспект часового виміру козацької могили у творчості Т. Шевченка. Козацька могила — не тільки минуле, вона спроектована і в майбутнє.

Могила і воля — ці поетичні образи в "Кобзарі" не раз виступають поряд. На Україні "родилась, гарцювала козацька воля", вона "лягла спочить... а тим часом виросла могила" ("Думи мої, думи мої..."). Оригінальне Шевченкове художнє бачення козацької могили — не як місця похоронення волі, а як місця її відпочинку. Підтекст гранично чіткий і зрозумілий: відпочинок не вічний, а дочасний, навіть недовготривалий.

Взагалі, романтичний образ могили у творчості Т. Шевченка слід розглядати з позицій світоглядних засад його українського націоналізму (у своїх різних художніх модифікаціях цей образ дає достатньо для цього підстав). Вважаємо, що інші методологічні принципи тут неприйнятні.

П'ята глава, "Тарас Шевченко і суспільство", започаткована статтею Омеляна Прицака "Шевченко — пророк". Такий заголовок умовно я назвав би "високим", "поемним". Він зобов'язує говорити про високу, пророчу місію Т. Шевченка, що визначає його феномен геніальности. Але в статті О. Прицака про це нема мови. Йдеться про народження (формування) Шевченка-пророка. Така назва статті

більше пасувала б, бо відповідає її змісту. До речі, таким реченням автор підсумовує своє дослідження.

У статтю О. Прицака вкралася прикра помилка. Він беззастережно називає В. Белінського автором анонімної рецензії на Шевченків "Кобзар" (1840), яка опублікована в "Отечественных записках" (с. 259). Тепер остаточно доведено: В. Белінський, який дуже гостро виступив у тих же "Отечественных записках" (1842) проти "Гайдамаків" і, власне кажучи, спалює Шевченка, не міг бути і не був автором позитивної рецензії на його "Кобзар"¹. Хто автор? — питання відкрите (ще одна "біла пляма" у шевченкознавстві).

Шевченко-пророк, апостол, речник народу, святий мученик — усі ці заковані величини розглядає Григорій Грабович. Розглядає через поетове самовираження, його авторське "я", дерзновенне і завжди конфліктне з самим собою. Періодизацію цього Шевченкового самозображення як національного пророка дослідник зводить до трьох етапів, що спроектовані у трьох його творах — "Тризни", "Москалевій криниці" та "Марії". Стаття Г. Грабовича "До питання величії Шевченка: самозображення поета" написана глибоко і розумно.

Основна настанова статті Івана Дзюби "Довіку суцїй" — ідім до Шевченка, ідім у його час, а він сам приходять у наш день (288). Довічну суцїсть Т. Шевченка автор показує і доводить на численних зіставленнях, паралелях українського поета з іншими слов'янськими, західноєвропейськими письменниками і просвітителями. Шевченко — великий серед великих, а в багатьох вимірах недосяжний, неперевершений. Шевченко міцно вріс у свою епоху, а геніальністю піднявся над своїм часом, нерідко випереджав його. Шевченко належить Україні і всьому людству. Він — великий націоналіст у найкращому розумінні цього слова. Таким його бачимо в статті І. Дзюби. Він пише: "Для Шевченка, в його поезії було ніби дві України: Україна як неминуща основа і Україна як історичний момент. Україна-мати і Україна блудна. Україна непорочна і Україна "розтлінна". Україна "лицарів" і Україна "рабів, підніжків". Цю другу, історично спотворену й історично минущу Україну він бичував і проклинав заради першої — України матірної, України неминущої. Синів — заради матері" (с. 297). Якось один професор сказав: "Якщо в науковій розвідці я знайду хоч одне гарне місце, яке хочеться захищувати, то вона вже варта уваги". Наведена цитата (а таких можна навести більше) зі статті І. Дзюби гідна стати хрестоматійною. Політично-філософська поезія виводить Т. Шевченка на світові меридіани. Це той Шевченків творчий максималізм, що робить його вселюдським і вічним, — такий висновок напрошується зі студії І. Дзюби.

Стаття Миколи Жулинського "Шевченко і сучасна духовна ситуація" — попередньо це доповідь, прочитана на Дев'ятій Шевченківській науковій конференції 25 березня 1989 р. в Нью-Йорку, присвяченій 175-річчю від дня народження Поета. Автор мав на увазі духовну ситуацію в тогочасній Радянській Україні. Це був час так званої горбачовської "перебудови". Правда, вже завершальний, руйнівний її етап. Але дух часу "перебудови" і "гласности" в доповіді та статті М. Жулинського залишив свій помітний слід. Кризову ситуацію в Україні він пояснює "відступом від ленінської національної політики, від гуманістичної суті соціалізму", штучним прискоренням процесу інтернаціоналізації культур у СРСР. Признаємо, оці "ленінізми" — "соціалізми" — "інтернаціоналізми" псують статтю М. Жулинського, вони випадають із загального тону збірника

¹ Див.: Шубравський В. С. Шевченко в оцінці Белінського: Припущення і дійсність // Українська мова і література в школі. — 1988. — № 3. — С. 10—15.

“Світи Тараса Шевченка”, який вийшов 1991 р. Це вже анахронізм. Якщо відкинути всі ці “ізви” (а це легко можна було зробити, готуючи текст доповіді до друку), то все залишене буде правильним, усе можна перенести в духовний актив народу сучасної України. Чому автор не відредагував статті? Можливо, не хотів, мовляв, нехай буде надруковано так, як було прочитано. Що ж, М. Жулинський — дослідник не рядового рівня, а високого рангу, гадаємо, він міг собі на таке дозволити. Але від того М. Жулинський не перестав бути Жулинським — сумлінним, поважаним і авторитетним ученим.

Головна тематична лінія статті Євгена Сверстюка “Феномен Шевченка” — два Шевченки: фальшивий і правдивий, підмінений і справжній, більшовицький і наш, український. І відповідно до цього дві форми викладу матеріалу, ніби два стилі. Коли йдеться про Шевченкового антипода, “задекорованого під Шевченка”, взятого напрокат з марксистсько-ленінської псевдонауки, “збільшовизованого”, подібного до “майора держбезпеки” (вислів автора.— А. С.), Є. Сверстюк гнівний, викривальний, експресивно-темпераментний. Коли говориться про Шевченка істинного, досліджується його феномен, автор спокійний, зрівноважений, аналітичний.

Стаття Є. Сверстюка органічно вписується у збірник “Світи Тараса Шевченка”, відповідає його назві. Світилами Шевченкового світу автор називає такі високі поняття: Любов, Істина, Воля, Добро, Матір, Україна.

У текст статті вкралися дві фактичні помилки. Вірш Т. Шевченка “Ой, люлі-люлі” віднесено до казematного циклу (с. 318), тоді як його написано на заслання (Кос-Арал, 1848). “Відьма” — не засланська поема (с. 319). Місце і час створення її двох редакцій — Седнів, 1847 р. і Нижній Новгород, 1858 р.

А взагалі стаття Є. Сверстюка “Феномен Шевченка” написана з великим пієтетом, любов’ю до Поета, читається легко і приємно. Вона значною мірою повчальна. Тому її можна (зробивши відповідні виправлення) включити у вузівські програми з української літератури, ввести у хрестоматію критичних матеріалів і надати статус обов’язкової літератури для вивчення.

У своїй публікації “Елемент морального родового закону в поемі Т. Шевченка “Катерина” Павло Мовчан зорієнтований на рефлексію, тому її можна назвати статтею-роздумом. Чому наші школярі не співпереживають із Шевченковою Катериною? Чому її сльози (вони і Шевченкові) не ранять дитячих душ? Невже Шевченко розминувся з нами, чи ми з ним? А може, вже застаріли його твори? Ці та інші подібні важкі питання нашого часу — предмет роздумів П. Мовчана. Його стаття — це погляд “у внутрішній простір” Шевченкової поеми, погляд, щоб збагнути високі закони народної моралі, яка є духовним нормативом, вираженням народного сумління. Щоб Шевченко до нас заговорив, потрібна робота нашої душі, як каже П. Мовчан, “пригадування в самих собі”. “Потрібне свого роду силове поле, в якому особа не почувалася б окремішною і самодостатньою, щоб вона не була згадуваним уже безбатченком чи духовним байстрюком, якого зреклася сама мати-вітчизна. І при відповідній роботі душі твір допоможе вийти за межі вузької події, він розширить нашу свідомість, введе в зону вічного морального закону, в колишнє, рідне та зрозуміле” (с. 331).

Останній розділ “Шевченкознавство і шевченкіана” — підсумковий, оглядовий, бібліографічний. Соломія Павличко досліджує моделі шевченкознавства в радянській і нерадянській науці. Дослідниця вказує на догматичний характер радянського шевченкознавства, називає його догматичні моделі. Але навіть в умовах партійного диктату, методологічної монополії воно спромоглося на великі здобутки, що увійшли в актив науки про Шевченка.

Зарубіжне шевченкознавство (в діаспорі) розвивалося у сприятливих умовах наукового плюралізму і також має досягнення. Історія радянського шевченкознавства закінчилася, закінчився сумний період конфронтації. Наукові сили об'єдналися. Шевченкознавство увійшло в новий, сподіваємось поступальний етап свого розвитку.

У статті "Тені і платні коментатори його творчості" Ярослав Дзира на конкретних прикладах показує, як у радянських виданнях "Кобзаря" фальсифікували Шевченкові історичні твори, і цілком справедливо такі коментарі, включаючи Шевченківський словник і коментарі в ньому Юрія Івакіна, називає антинауковими, антиісторичними; антишевченківськими (с. 347).

Чільне місце серед матеріалів останнього розділу збірника "Світи Тараса Шевченка" посідають дві великі за обсягом, ґрунтовні статті Петра Одарченка "Тарас Шевченко в радянській літературній критиці в 1920—1960 роках" і "Шевченкознавство на Україні в 1961—1981 роках". Обидві статті мають чітко продуману композицію. Перша побудована за хронологічним принципом і має такі розділи: Вступ. 1. Шевченкознавство в 1920—1929 роках". 2. Розгром наукового шевченкознавства в 1930—1933 роках. 3. Шевченкознавство під контролем партії (1934—1938). 4. Шевченкознавство напередодні Другої світової війни. 5. Радянське шевченкознавство в 1943—1948 роках. 6. Фальшування Шевченка в роки 1947—1955. 7. Радянське шевченкознавство в 1956—1960 роках. 8. Радянські видання творів Шевченка і коментарі до них. Бібліографічний пристатейний список налічує 259 позицій.

Друга стаття П. Одарченка побудована за тематичним принципом і складається з таких розділів: 1. Праці О. Білецького. 2. Видання Академії Наук. 3. Літописи та бібліографічні видання. 4. Епістолярні, мемуарні та рукописні видання. 5. Фототипічні видання. 6. Видання "Кобзарів". 7. Примітки до "Кобзарів". 8. Видання мистецької спадщини. 9. Праці про літературну творчість. 10. Монографії. 11. Мова і стиль Шевченка. 12. Історія шевченкознавства і світова слава Шевченка. 13. Шевченко й інші літератури. 14. Збірники, словники. 15. Загальні висновки (список використаної літератури налічує 154 позиції).

Отже, маємо сумлінно виконаний літературно-критичний огляд історії радянського шевченкознавства за шістьдесят років. Автор прагне охопити майже всі найважливіші праці Т. Шевченка, досконало оперує фактичним матеріалом і дає йому об'єктивну, науково кваліфіковану оцінку.

Збірник географічно розширює Шевченкові світи на Китай і Японію. Цій темі присвячені дві статті — "За великим муром (Тарас Шевченко і Китай)" Івана Чирка і "Шевченко в Японії" Казуо Накаї.

"Addendum" включає інформацію Ярослава Падеха про наукові шевченкознавчі конференції в Нью-Йорку, а також Звернення Головної Ради Наукового товариства ім. Шевченка з приводу 175-річчя від дня народження його патрона Тараса Шевченка. Збірник завершується покажчиком імен і назв та довідкою про авторів і редакторів.

Поліграфічне оформлення збірника "Світи Тараса Шевченка" прекрасне, його зміст глибокий, науковий рівень високий. Серед матеріалів, приурочених до 175-х роковин від дня народження Поета, це чи не найкраще видання, яке по-новому представляє Шевченкові духовні світи і є значним здобутком українського літературознавства.

Андрій СКОЦЬ